

Az ajándékozás formái Jókai Mór félszázados írói jubileumán

A pályakezdés ünnepe

Jókai Mór első nyomtatott műve 9 éves korában jelent meg s így írói működésének 50-ik évfordulója már 1884-ben lesz. Az írók és művészek társasága elhatározta, hogy annak idején ez évfordulót megünnepli s az ünnep egyik pontja lesz ama statio-utczai ház emléktáblával ellátása, a melyben Jókai több mint egy évtized alatt műveinek legnagyobb részét írta.

A Petőfi Társaság híre 1882-ben jelent meg a *Nemzetben*,¹ Komócsy József számításai alapján a pályakezdés pillanatát Jókai első, nyomtatásban is megjelent verseihez kötve. Az író tiltakozott, Rózsafalvi Zsuzsanna és Szajbély Mihály is Jókay Jolán visszaemlékezését idézik nagybátyja reakciójáról:

Kilenc éves voltam, – szólott Jókai, – mikor első dolgozatom nyomtatásban megjelent, az gyermekmunka volt és az nem számít, de ha már számba veszik irodalmi munkásságomat, akkor számítsák 1842-től, a *Zsidó fiú* verses drámámtól, amelyet Kecskeméten írtam és amelyet Petőfi másolt le és ugyancsak Petőfi hozta fel gyalog Kecskemétről a Magyar Tudományos Társasághoz – de hogy hová lett a *Zsidó fiú*, sohasem tudtam meg.²

* A tanulmány „A 19. századi magyar irodalom politikai gazdaságtana” Lendület-kutatócsoport (34080 LP 2019) kutatási programjának részeként készült.

1 *Nemzet*, 1882. nov. 20., 2.

2 *Jókai és Laborfalvi Róza. Hedegüs Sándorné Jókay Jolán emlékiratai* (Budapest: Singer és Wolfner, 1927), 325. Idézi RÓZSAFALVI Zsuzsanna, „»Ötvenéves aranylakodalmom a múzsával«: a Jókai-jubileum és a díszkiadás története”, *Budapesti Negyed* 15, 4. sz. (2007): 335–359, 338; SZAJBÉLY Mihály, *Jókai Mór* (Budapest: Kalligram, 2010), 322. Jókai első, nyomtatásban megjelent verseiről: FÜLÖP Dorottyá, „*Jókai Mór első, folyóiratban közölt versei*”, *Irodalomismeret*, 1. sz. (2021): 90–98.

Maga Jókai is a nyilvánosság elé lépett, és *Mire vénülünk meg?* című írásában problematizálta a Petőfi Társaság pályakezdés-definícióját, megadva egy sajátot:

A mi egy kilencz esztendőös gyerektől nyomtatásban megjelent, az még nem az ő bűne; hanem azé, a ki kiadta. A gyerekkori verset épen úgy nem lehet beszámítani valakinek, mint ahogy nem lehet a katonának attól számítani a pályafutását, a mikor fakarddal, papirocsákóval kommandérozta a gyerekármádiát.³

Ugyanitt ő maga határozza meg saját pályájának kezdetét.

Megmondom én őszintén, hogy hol kezdődik az irodalmi pálya egész komoly értelemben? Ott, a hol egy írónak valami alkotása egy komoly kritika által figyelemreméltónak ítéltetett, a kiskorúság enyhítő körülményének tekintetbevétele nélkül⁴

– utalva ezzel az említett *Zsidó fiú* című, 1842-ben a Magyar Tudományos Akadémia pályázatára készült drámájára, ami ugyan nem jelent meg nyomtatásban, ráadásul el is tűnt (legalábbis akkor még azt gondolta), ellenben az Akadémia dicséretben részesítette a pályaművet. Ezzel az évfordulót egy évtizeddel elhalasztotta.⁵ A pályakezdés meghatározásának forrásaival kapcsolatban Szilágyi Zsófia figyelmeztet a visszaemlékezések és interjúk – azaz az a pálya elejét utólag megkonstruáló szövegtípusok – csapdájára.⁶ Egy kultusztörténeti megközelítésben éppen ezek az utólagos konstrukciók és – a pályakezdés idejéből származó forrásokkal összevetve kiderülő – legendásítások válnak izgalmassá. Az 1883-ban, a *Nemzet*-ben publikált *Negyven év visszhangja*⁷ című írását Jókai így kezdi:

Tavaly múlt negyven éve annak, hogy a legelső elbeszélésem az olvasóközönség elé került. A czime „Istenítélet.” Pályamű volt: „egy” arany jutalmat nyert, s megjelent a „Tavas” czimű almanachban.

3 *Nemzet*, 1882. nov. 20., 1.

4 Uo.

5 A jubileum első tervezetének évszáma mind a szakirodalomban, mind a Jókai-díszkiadás utolsó, a jubileum és a százkötetes kiadás történetét megíró könyvében némiképp pontatlan. „Az ezernyolczszáz nyolczvannegyedik esztendőben merült fel először az idea, hogy Jókai Mór ötvenéves írói jubileumát az egész ország megülje” – olvasható a díszkiadás történetében. *A Jókai-jubileum és a nemzeti díszkiadás története* (Budapest: Revai, 1907), 3. A sajtóforrások alapján pontosítani lehet. 1884-re terveztek volna, az ötlet azonban már két évvel korábban felmerült.

6 SZILÁGYI Zsófia, „A pályakezdés: mítosz vagy konstrukció? (Változó feltételek, változó mintázatok a XX. századi magyar irodalomban)”, in *Értelmiségi karriertörténetek, kapcsolathálóok, írócsoportosulások*, szerk. BIRÓ Annamária és BOKA László, 305–316 (Nagyvárad–Budapest: Partium Kiadó–Reciti, 2014), 308.

7 *Nemzet*, 1883. aug 19., Melléklet.

A *Zsidó fiút* is említi mint az első drámáját, bár ezúttal nem hangsúlyozza, mint egy évvel korábban, hogy ő ezzel jelöli ki pályakezdésének pillanatának. Itt is leírja viszont azt, hogy dicséretet nyert az akadémiai pályázaton,

sőt öt szavazat közül kettő: Vörösmarty és Bajza, a száz aranyos pályadíjra ajánlotta azt. A munkának természetesen nagy hibái voltak. Vörösmarty és Bajza atyai szeretettel hívtak oda magukhoz és nem resteltek naphosszant fáradozni velem, hogy ezeket a hibákat kiigazítani segítsék.⁸

Szilágyi Márton hívja fel a figyelmet arra, hogy mivel a dráma nem nyert, ezért a szerző nevét tartalmazó borítékot nem bontották fel, a bírálók nem tudhatták, hogy Jókai írta, így nem is vehették fel vele a kapcsolatot. Azt nem lehet kizárni, hogy amikor ezek után az író benyújtotta a Nemzeti Színházhoz a művet, Vörösmarty, aki a drámabíráló bizottság elnöke volt, és a szintén bizottsági tag Bajza felismerhette a szöveget, de az is könnyen elképzelhető, hogy a tekintélyes nevet (akik a visszaemlékezése idején már nem éltek) Jókai pályakezdése hitelesítésére használta.⁹ Mindenesetre az 1895-ben, tehát a ténylegesen megtartott jubileum után a sajtóban közölt (majd a díszkiadás századik kötetében, amely magának a díszkiadásnak, valamint a jubileumnak a történetét adja közre, szintén megjelent) *Önéletírásom* című munkájában már így ír a *Zsidó fiúról*: „Ezzel alá volt írva a vér-szerződésemm annak az édes ördögnek, a kit úgy hívnak, hogy »poézis«”.¹⁰

A *Mire vénülünk meg?* című írásban – ami saját regénycímének átírata is egyben – az öregedéssel való szembesülés is megjelenik. Erre azért sem térek ki részletesen, mert korábban Török Zsuzsa és Kiss A. Kriszta is elemezték¹¹ ebből a szempontból Jókai hivatalosnak tekintett önéletírásait, a *Negyven év visszhangját*, az *Önéletírásomat* és az *Életemet*, valamint az ún. „életrajzi fikcióit” is. A *Mire*

8 Uo.

9 SZILÁGYI Márton, *A magyar romantika ikercsillagai: Jókai Mór és Petőfi Sándor* (Budapest: Osiris, 2021), 210–211. Szilágyi Márton arra is felhívja a figyelmet, hogy ennek volt már előzménye: Vahot Imre szintén Vörösmarty tekintélye által kísérelte a pályázati siker elmaradása után a *Zách nemzetsége* drámáját mégis sikerként beállítani. Uo.

10 *Nemzet*, 1895. aug. 1., 1; *Pesti Napló*, 1895. aug. 2., 5; *Pesti Hírlap*, 1895. aug. 3., 13; JÓKAI Mór, „Önéletírásom (Tíz évvel később)”, in *A Jókai-jubileum és a nemzeti díszkiadás története*, 138.

11 TÖRÖK Zsuzsa, „Öregkor és az életút elbeszélése. Öntükröző eljárások Jókai kései verses életrajzában”, in „...író leszek és semmi más...”, szerk. HANSÁGI Ágnes és HERMANN Róbert, Tempevölgy Könyvek 19, 46–59 (Balatonfüred: Balatonfüred Városért Közalapítvány, 2015); KISS A. Kriszta, „Jókai Mór életrajzi elbeszéléseinek kanonizálódása: az életrajzi novelláskötetek és az életrajzok kialakulása”, *Irodalomtörténet* 101 (2020): 407–420; KISS A. Kriszta, „Önarcképrongálás és/ vagy -rajzolás Jókai Mór önéletírásaiban”, *Tempevölgy* 11, 3. sz. (2019): 94–104.

vénülünk meg?-ben az ideje korán való megöregedés vagy akár az öregítés jelenik meg, sőt, bár humoros a hangnem, de az ettől való félelem is felsejlik:

Nagy rémületemre olvasom a lapban a jubileumot. Kérlek szépen benneteket, ne vénítsetek agyon! Így is elég öreg legény vagyok: negyvenet bevallok, de az ötven ellen kifogást teszek.¹²

1887-ben újra felröppent a hír a sajtóban, hogy az 50. jubileum az év novemberében lesz,¹³ de ezt Jókai kénytelen újból pontosítani:

Hiszen én ötven évvel ezelőtt pozsonyi szintaxista diák voltam, görög verseket írtam. Később esett az meg: öt év múlva, tizenhét (és nem – tizenkét) éves koromban, hogy „Zsidó fiú”-t megírtam, a melyet a tudós társasági pályázaton dicsérettel tüntettek ki anno Domini 1842. Ez az írói pályámnak a kezdete.¹⁴

Itt is tematizálja az öregedést, akárcsak a fentebb említett cikkben:

Rip van Winkle nem ijedt meg jobban, mikor a vedei vízben meglátta az egy éjszakán át megvénült ábrázatját, mint én, mikor a mai lapokban azt látom, hogy Ti a jövő hónapban az én félszázados írói jubileumomat akarjátok megülni!

Az újbóli felidézésnek annyi haszna volt, hogy Borovszky Samu, az akadémia levéltárnoka kiderítette, valójában 1843. március 21-én került az akadémia plénuma elé, s ugyanez év október 5-én hirdették ki az akadémia dicséretét,¹⁵ tehát egy évvel később, mint Jókai eredetileg emlékezett rá. Így végül ehhez igazították a jubileumot.

Jubileumi előkészületek

Amikor 1893 elején, egy másik jubileumi ünnepen, Petőfi hetvenedik születési évfordulóján a Petőfi Társaság bankettjén Ábrányi Kornél Jókait is felköszöntötte, az író már nem ellenkezett. A nagy, országos jelentőségű ünnep tervének híre futótűzként terjedt a sajtóban, a szervezése szinte azonnal elkezdődött – ennek

¹² *Nemzet*, 1882. nov. 20., 1.

¹³ *Budapesti Hírlap*, 1887. okt. 16., 3.

¹⁴ *Fővárosi Lapok*, 1887. okt. 18., 2109.

¹⁵ *Fővárosi Lapok*, 1887. okt. 30., 2201.

ellenére az eredetileg 1893 őszére tervezett nagyszabású ünnepséget végül a következő év január 6-án tartották meg. Az országos szintű előkészületekről való tudósítások teret kaptak a napilapokban, az ünnep közeledtével szinte nem volt olyan nap, amikor a sajtó ne említette volna az eseményt, az előkészületeket, de tulajdonképpen bármilyen olyan kisebb-nagyobb részletet, amely egy kicsit is kapcsolódott az íróhoz, ezáltal – Szajbély Mihályt idézve – a „pártorgánumok és függetlenek, pletykalapok és mértékadók, fővárosiak és vidékiek, egyként és egymással versengve nem csupán kultikus alakot, hanem igazi médiasztárt formáltak az ünnepeltből”.¹⁶ A szervezés, illetve a szervezésről való beszéd elindulásával párhuzamosan megjelent az évfordulós ünnepségek kritikája is, a futószalagon szervezett, emiatt kiüresedett formáról írtak többen. A Petőfi Társaság által összehívott szervezőbizottság ülése kapcsán a *Pesti Napló* világított rá a jubiláris ünnepek rendezési logikájának visszásságaira: eszerint Gerlóczy Károly alpolgármester

indítványozta, hogy az értekezlet alakuljon nagy bizottsággá, illetőleg az alakulandó nagy bizottság alakítsa meg mindjárt a szűkebb albizottságot, mely viszont válassza ki azt a három embert, a ki a nagy, nagyobb és legnagyobb bizottság helyett dolgozni fog. (Ezt az utóbbit nem mondta ugyan, de odagondolta, hiven a főváros tradíciójához.)¹⁷

A hosszú 19. század Európa-szerte a centenáriumok és jubileumok százada volt,¹⁸ beszédes, hogy a magyar sajtó is „hivatásos jubileumszervezők”-ről és „jubileumipar”-ról írt,¹⁹ egyfajta túltermelésről, ennek következtében pedig kiüresedésről. Ez a jelenség is szerves része volt a 19. század végi európai transznacionális mintáknak, az egész kontinensen érzékelhető volt egyfajta kommemorációs fáradtság, kifulladás.²⁰ Ebből a kontextusból emelték ki az „Aranyember” ünneplését, amitől sokat vártak; többek között azt, hogy újra tartalmat ad a formának, az író dicsősége rehabilitálja a jubileumot, az említett hivatásos jubileumszervezők bűne bocsánatot nyer. Megfelelő analógiát keresve, a *Budapesti Hírlap* így fogalmazott:

16 SZAJBÉLY, *Jókai Mór*, 320.

17 *Pesti Napló*, 1893. márc. 5., 5.

18 Roland QUINAULT, „The Cult of the Centenary, c.1784–1914”, *Historical Research* 71, no. 176 (1998): 303–323.

19 *Budapesti Hírlap*, 1893. márc. 19., 1.

20 Ann Rigney a Walter Scott-jubileumok kapcsán ír a jelenségről (commemoration fatigue), l. Ann RIGNEY, „Scott 1871. Celebration as Cultural Diplomacy”, in *Commemorating Writers in Nineteenth-Century Europe. Nation Building and Centenary Fever*, ed. Joep LEERSSEN and Ann RIGNEY, 65–87 (Palgrave Macmillan, 2014).

Nem olyan, mint a kitűnő dráma, mely mellett a silányak még silányabbak. Nem olyan, mint a pompázó gazdagság, mely a rongyos szegénységet még szánalmasabb színben tünteti fel. Inkább hasonlít a valutarendezéshez, melynek sikere minden értékpapír árfolyamát felszökteti.²¹

A 19. századi jubileumi ünnepek nagyrészt hasonló forgatókönyv alapján szerveződtek, a transznacionális mintát az egyes ünneplő közösségek lokális tartalommal töltötték fel. Jellemzően ezek a nagy, országos jelentőségű ünnepek egy-egy ország neves írója, művésze, vezetője születési vagy halálozási kerekévfordulójára emlékeztek meg. A Jókai-ünnep egyik sajátossága volt, hogy az ünnepelelt maga is jelen volt az ünnepségen. Ez, bár nem előzmény nélküli – találunk számos, a szakmai életút mérföldkönek számító évfordulóinak emléket állító ünnepséget, melyeken rendszerint részt is vesznek az ünnepelelt – mégis némileg szokatlan. Lévay Józsefről például, amint arra Porkoláb Tibor hívta fel a figyelmet, amikor 1911-ben a Kisfaludy Társaságbeli tagságának félszázados évfordulóját ünnepelelték, a miskolci sajtó megjegyezte: „az irodalom ez egyszer nem ércszobrot, hanem élszobrot ment ünnepelni”.²² És Jókainak sem kellett a halálát megvárni ahhoz, hogy megdicsőüljön, hangsúlyozta E. Csorba Csilla a 19. századi költői apoteózisokról szóló tanulmányában, hanem még életében válhatott a nemzet legnagyobb *élő* költőjévé²³ – holt testvércsillaga, Petőfi mellett –, „a szabadság, egyenlőség és testvériség nagy eszméi diadalrajutásának s az igaz magyar hazaszeretetnek lángszellemü” apostolává.²⁴

Az élő szobor mellett azonban márványszobrot is koszorúztak: az ünnepség alatti Redoutbeli ünnepélyes fogadáson egyszerre volt jelen Jókai, illetve „pál-mák és örökzöld lombok” közé helyezve Zala György róla készült márvány mellszobra.²⁵ Jókai maga rendelte meg a szobrot, hogy „legyen mivel kedveskednie az őt üdvözlő testületeknek”. Többször ült a művésznak, a leírások szerint a szobor arca „derült de bizonyos rezignáció tükröződik rajta. Jókai maga azt mondja, hogy ez a szobor a leghívebben festi az ő lélekállapotát”.²⁶ A márványszobrot

21 *Budapesti Hírlap*, 1893. márc. 19.

22 *Miskolci Ujság*, 1911. nov. 20., idézi PORKOLÁB Tibor, *Kultusz és felejtés. Lévay József irodalmi és társadalmi státusza* (Budapest: Ráció, 2017), 30.

23 E. CSORBA Csilla, „A költészet apoteózisa”, in *Az irodalom ünnepei. Kultusz történeti tanulmányok*, A Petőfi Irodalmi Múzeum könyvei 9, szerk. KALLA Zsuzsa, 35–47 (Budapest: Petőfi Irodalmi Múzeum, 2000), 43–44.

24 *Pesti Hírlap*, 1893. nov. 5.

25 A jelenetről készült illusztráció: *Vasárnapi Ujság*, 1894. jan. 14., 1.

26 *Fővárosi Lapok*, 1893. ápr. 26., 977.

meg lehetett tekinteni a Múcsarnok téli kiállításán, a sajtó – kultikus retorikától nem mentes – tudósítása szerint a kiállításának egyik legszebb szoborműve volt. Ugyanakkor Jókai saját megfogalmazása szerint is őt helyettesíteni volt hivatott, mint ahogy az a tiszteletére Szegeden megrendezett ünnepség főszervezőjének, Kémény Nándornénak címzett leveléből kiderül:

Az első egybekelésem a múzsámmal 1843-ban ugyan keresztül tudtam volna magamat enni-inni a két magyar hazán is: de akkor sehová se hittak; most már hinak, de most már én is öreg legény vagyok, a múzsám is vén matróna már. Jobb minékünk itthon. Hanem majd magam helyett elküldöm mindenüvé azt a remekül készült mellszobromat, amelyet most végzett be Zala György művész barátom. Az legalább ott marad emlékül s a lelkemnek egy darabja is vele.²⁷

Természetesen nem arra az egy márványszoborra gondolhatott. Hiszen Zala, pontosan azért, hogy „iskolák, társaskörök és szerényebb sorsú műkedvelők is megszerezhessék”,²⁸ bronzsal befuttatott és Jókai aláírásával ellátott gipszmásolatokat készített az eredetiről, amelyeket műtermében lehetett megvásárolni 30 forintért. Jókai a szobor megrendelésével mintegy kultikus tárggyá és áruvá tette magát, ami gyűjthető, hazavihető, megvásárolható, koszorúzható. Később, amikor – már a hivatalos jubileumi ünnepség részeként – a magyar nők képviseletében Wohl Janka, Pejacsevich Tinka grófnő, Berzeviczy Albertné, Kovách Zoltánné, Emich Gusztávné, Rickl-Veszprémy Susanne és Földváry Emma átadták Jókainak azt a szőnyeget, amelynek – a *Magyar Bazár* felhívására – minden kockáját más-más szőtte, az író búcsúzáskor egy-egy, az arcképével ellátott érmet adott nekik emlékül.²⁹ Nem kellett sokáig várni, hogy a kultikus árunak a piaci részét egy iparos is felfedezze. Lefkovits Arthur debreceni ékszerész „az ünnepelt költő arcképével díszített aranyból, ezüstből és bronzból készült joujoukat, melltüket és broche-okat” készített, ezeket a főváros nagyobb ékeszerkereskedéseiben is meg lehetett vásárolni. Azon túl, hogy árulta ezeket, Lefkovits száz darabot Jókainak ajándékozott, hogy az ünnepnapon „környezetének emlékül kioszthassa”.³⁰

Az ünnepelt iránti tisztelet kifejezésének az egyik legnépszerűbb – és a jubileum szervezésével egyidőben megjelenő – módja a díszpolgárrá és eyletek dísz-

27 *Szegedi Híradó*, 1893. ápr. 8., 2.

28 *Fővárosi Lapok*, 1893. dec. 21., 2918.

29 *Pesti Napló*, 1894. jan. 5., 2.

30 *Pesti Hírlap*, 1893. dec. 30., 6.

tagjává való megválasztása volt.³¹ Szerte az országban a városok (különösen azok, amelyekhez az író valamely életszakaszában kötődött) egymással versengve jelentették be a döntésüket a díszpolgári kinevezésről. „A legnagyobb magyar regényíró félszázados írói jubileumának megünnepléséből Pécs is ki fogja venni a maga részét”³², „Kecskemét városa ki nem marad”³³ – miután a helyi kiadású *Pestmegyei Hírlap* éles hangú cikkben bírálta a városvezetést, amiért 1893 áprilisában még nem jelentették be, hogyan fejezik ki tiszteletüket.

Válasszák hát díszpolgárrá, – S tollunk hegyén van, hogy az utcát, melyben Jókai Mór lakott, Jókai-utcának nevezi el. De nehogy valamiképen azt a IX. tizedben fekvő utcát, a melyekben tényleg lakása volt ezelőtt ötven évvel, hanem – mutassa meg a tapintat, hogy melyiket!³⁴

Az utcaelnevezésnek a díszpolgárságnál is nagyobb a presztízse, és fontos, hogy, ahogy fentebb is láttuk, reprezentatív utca viselje a Jókai nevet, még úgy is, ha ez azt jelenti, nem a ténylegesen, életrajzilag hozzá köthető utca lesz átnevezve (egy másik sajátos fordulat volt, amikor Miskolc városi tanácsa azt indítványozta, hogy az az utca kapja a Jókai nevet, amelyben Laborfalvy Róza született).³⁵ Emellett több város jelzi, hogy ezen a „sablonon” túl tartalmasabb ajándékot kívánnak adni, legyen az akár pénzalap létrehozása, akár „valamely látható ajándékkal, valamely műbecsü tárgygyal kedveskedni annál is inkább, mert az ő emléktárgyai egykor mintegy múzeumi és nemzeti közkincset fognak képezni”.³⁶ Az archiválás és muzealizáció valóban megtörtént, a jubileumra kapott díszokleveleket, al-

31 Utóbbiak közül egyfajta kisajátítás érhető tetten abban, hogy a budapesti ügyvédi kamara (majd példáját követve a marosvásárhelyi) dísztagjának nevezi ki Jókai ügyvédi diplomájára és rövid életű ügyvédi tevékenységére hivatkozva. *Pesti Napló*, 1893. ápr. 13., 6. De a Magyar mérnök és építész egyesület is megtalálta a maga Jókaiját: „abból indulva ki, hogy nagy Írónk a hol csak tehette dicsőítette a magyar technikust, sőt az »Uj földes ur« c. regényében ennek előre törekvő típusát pompásan meg is rajzolta, e típust bronz vagy márvány szobor alakjában akarná a jubiléumnak átnyújtatni.” Az idő rövidsége miatt végül ők is az egyleti dísztagság mellett döntöttek. *Pesti Hírlap*, 1893. nov. 1., 7.

32 *Pécsi Napló*, 1893. ápr. 8., 4.

33 *Pestmegyei Hírlap*, 1893. ápr. 26., 2.

34 *Pestmegyei Hírlap*, 1893. ápr. 23., 1.

35 *Borsod*, 1893. ápr. 13., 4. Kolozsváron például a Bel-Szén utcát keresztelték át, ami nemcsak központi fekvése miatt lehetett jó választás, hanem azért is, mert az első erdélyi magyar hivatásos társulat első játszóhelye (amelynek centenáriumi ünnepe nem sokkal korábban, 1892-ben zajlott) az itt található Rhédey-házban volt, ahol Jókai is kiemelt szerepet kapott a *Szigetvári vértanúk* által – a Zrínyi-motívum ugyanis visszatérő motívum volt a színház nagy ünnepein. Talán ez is indokolhatta a döntést.

36 *Borsod*, 1893. ápr. 13., 4.

bumokat, képzőművészeti alkotásokat a Petőfi Irodalmi Múzeum Jókai-gyűjteménye őrzi.³⁷

Jókai megajándékozásának ötlete természetesen a szervezőbizottság részéről is felmerült már az egyik korai ülésen, 1893 márciusában (ekkor még ez év októberére tervezték az ünnepeket, halasztása 1893 nyarán kezdett el körvonalazódni, végül októberben tűzték ki az 1894. január 6-i dátumot), de ez újabb és újabb kérdéseket vetett fel: képesek-e Jókait megjutalmazni; van-e adekvát ellenszolgáltatás azért, amit ő adott; miként lehetne eljuttatni hozzá egy nagyobb összeget úgy, hogy „sem azt ne feszélyezze, a ki adja, sem azt, a kinek szánva van”?³⁸

A nemzet ajándéka

Falk Miksa felvetette, hogy „az ünnep alkalmából gondoskodjék a nemzet valami módon arról, hogy Jókainak ne kellessék még tovább is egyszerre négy regényt is írni, hogy megélhessen, mint most”.³⁹ Felmerült egy nemzeti alapítvány létrehozásának terve, aminek kamatai felett életében ő rendelkezne. Ez a terv egyre inkább egy nemzeti ajándék gondolatába fordult át, míg végül 1893 májusában körvonalazódott Révai Mór javaslatára a nemzeti díszkiadás ötlete. Mivel Jókai kiadott művei több kiadó tulajdonát képezték, amiket meg kellett szerezni, nem tűnt egyszerűnek az ötlet kivitelezése,⁴⁰ ráadásul meglehetősen kockázatos vállalkozás volt. Révai célkitűzése az volt, hogy a jubileumon 100 000 forintot adjanak Jókainak nemzeti ajándék gyanánt, amit az eladásokból befolyt összegből fizetnének ki, ahhoz azonban, hogy a 200 forintba kerülő díszkiadásból a kiadó se károsuljon, minimum 1000 előfizetőre volt szükségük a jubileum idejéig.

Az életmű kiadásához és értékesítéséhez érdekes ellenpontot kínál az Athenaeum vállalkozása. A kiadó a jubileum hírére gyorsan reagálva, elkezdte megjelentetni többrészes sorozatban, illusztrálva a Jókai-regényeket, az *Egy magyar nábob*bal indítva. A sajtóbeli hirdetésekben kiemelték, hogy „Jókai Mór művei megmérhetetlen szellemi kincset képeznek reánk nézve”, és hogy a sorozathoz minél többen hozzájussanak – a nemzet ezzel is háláját fejezve ki –, „a kiadás ára

37 E. CSORBA Csilla, szerk., „Egy ember, akit még eddig nem ismertünk”. *A Petőfi Irodalmi Múzeum Jókai gyűjteményének katalógusa* (Budapest: Petőfi Irodalmi Múzeum, 2018).

38 *Bereg*, 1893. máj. 7., 2.

39 *Budapesti Hírlap*, 1893. márc. 5., 11.

40 A kiadói jogok megszerzéséről, valamint a könyvtárgy sajátosságairól (a végül háromféle, papírminőségében, kötésében és részben formátumában eltérő sorozatról) részletesebben lásd RÓZSAFALVI, „»Ötvenéves aranylakodalom...«”, különösen 351–357.

a legolcsóbb. Egy-egy füzet ára csak 40 krajczár.⁴¹ Azaz a felmérhetetlen szellemi kincs a legalacsonyabb áron megvásárolható. A *Pesti Hírlap* ezt is drágállotta, és a díszes, illusztrált kiadás helyett úgy gondolta, sokkal méltóbb ünneplés lett volna, ha az Athenaeum „megindította volna Jókai Mór összes műveinek kiadását. Igen olcsó kiadását, a mely lehetővé tenné e nagy kincs megszerzését, mert ma úgy vagyunk, hogy annak, a ki az egész Jókait akarja összegyűjteni, igen sok pénzt kell kiadni, nagy fáradságot nem kímélni s az eredmény így csak az, hogy a gyűjtemény külső formája épen nem egyöntetű”.⁴² Azaz adott egy felbecsülhetetlen értékű életmű, amit valamilyen módon piacósítani kell. Az egyik retorika szerint a legolcsóbban kell adni, hogy mindenki hozzájusson, míg a másik válasz egy viszonylag magas összegben állapítja meg az életmű árát (összevetésként 180 forintért két ágyat, két szekrényt, két éjjeli szekrényt, egy mosdószekrényt és egy tükröt tartalmazó hálószobabútor készletet lehetett venni a Budapesten). Ugyanaz a megfizethetetlen szellemi kincs, a Jókai-életmű tehát egyszerre lehet nagyon olcsó (mint az Athenaeum kiadása) és jelentősen drágább, mint a tervezett díszkiadás. Ez ellenállást váltott ki, különösen azután, hogy a Petőfi Társaság azon ülésén, ahol jubileum szervezéséről döntöttek, hangsúlyozták, hogy ezt „az egész nemzet bevonásával” kívánják tenni,⁴³ ez a retorikai fordulat, a nemzet teljes, „rang-, rend- és osztálybeli különbség nélküli” bevonása az ünnepségre többször visszatért.⁴⁴ A 19. század jubileumkultuszában egyszerre jelentek meg a nemzetéptítés stratégiái, a közös emlékezet és a kulturális kohézió megteremtésére tett kísérletek, és ez éppen az emlékező nemzeti közösség, az ünneplő társadalom által látták megvalósíthatónak (míg a korábbi századok gyakorlatai az egyéni, zárandoklat formájában megvalósuló megemlékezésről és tiszteletadásról szóltak).⁴⁵ Azonban a százkötetes díszkiadás a 200 forintos árával a hangsúlyozottan a teljes nemzetet bevonó ünnepet exkluzívvá tette, amiből bizonyos társadalmi csoportok kizárattak. Azaz a nemzet ajándéka voltaképpen a nemzet bizonyos társadalmi rétegeinek az ajándéka lett – erre a lapokban megjelenő, olvasói levelekre válaszként írt szerkesztői üzenetekből is következtethetni lehet.

41 *Nemzet*, esti kiadás, 1893. márc. 3., 2.

42 *Pesti Hírlap*, 1893. márc. 4., 6.

43 *Fővárosi Lapok*, 1893. jan. 7., 57.

44 *Budapesti Hírlap*, 1893. nov. 4., 4.

45 Erről a fordulatról lásd a kultuszkutatóba a kulturális szent fogalmát is bevezető szerzőpáros munkáját: Marjan DOVIĆ és Jón Karl HELGASON, *National Poets, Cultural Saints: Canonization and Commemorative Cults of Writers in Europe* (Leiden – Boston: Brill, 2016).

Nem értjük ezt a felfogást. Hogyan lehet arról beszélni, hogy a középosztályt „kizárták” Jókai ünnepléséből? Miért és mivel zárták volna ki? Azzal-e, hogy Jókai műveiből 200 frtos kiadást rendeznek s ebből 100.000 frt tiszteletdíjat adnak Jókainak, ellenben olcsó füzetes kiadás nem lesz. Ne méltóztassék ezt a dolgot úgy fölfogni, mintha a Jókai-jubileum arra való volna, hogy a publikum kapjon ajándékot, hanem méltóztassék úgy fölfogni, hogy Jókai kapjon ajándékot a publikumtól, melyet ő szellemi kincseivel 50 év óta elhalmoz⁴⁶

– szól az egyik ilyen üzenet. Ezt hangsúlyozza a következő is (miután felmerült az igény a részletfizetésre): „Hogy a Jókai-jubileum alkalmával kiadandó 200 frtos diszművet részletfizetésre, illetőleg füzetenkint való vételre nem adják ki, hanem csak egyszerre való előfizetésre, ennek nem az az oka, hogy csak a gazdagok számára adják ki, hanem az, hogy a kiadásból Jókainak 100.000 ftos nemzeti tiszteletdíjat akarnak biztosítani, ez pedig nem rendezhető be – részletfizetésre.”⁴⁷ Józanabb hangok is megszólaltak:

Nem habozunk kijelenteni, hogy e diszkiadásból kevés fog jutni magánosok asztalára; kevés, mert a mai világban 200 frtja nem sok magán embernek van, még ily szép célra is, mint ez.⁴⁸

És bár az arról szóló híreket, hogy melyik város választotta díszpolgárrá Jókait, némileg háttérbe szorította az, hogy ki fizetett elő a díszkiadásra, az előfizetési ívek lassan teltek, az ünnepség pedig gyorsan közeledett, a szervező bizottság végül úgy döntött, engedélyezi a négy részletben való előfizetést,⁴⁹ ezenfelül ők maguk kezdték el megkeresni a városok tanácsait, hogy fizessenek elő a sorozatra.

A Jókai-életmű ugyanakkor szétfeszíti a megvásárolható termék kategóriáját, a megszabott árat a kolozsvári *Magyar Polgár* így próbálja kontextusba helyezni:

46 *Pesti Hírlap*, 1893. nov. 16., 12.

47 *Pesti Hírlap*, 1893. nov. 11., 12.

48 *Pestmegyei Hírlap*, 1893. nov. 12., 1.

49 Több lap is közölte a *A Jókai-jubileum és a magyar középosztály* című hosszú cikket, amely üdvözölte a döntést, kiemelve, hogy „50 forint egy évben nem oly nagy összeg, hogy az könnyen megtakarítható ne volna. Hány és hány alkalom kínálkozik arra, hogy jövedelmünkéből félre tehessünk néhány esztendőn keresztül 50 forintot, ha tudjuk, hogy ezzel nagy nemzeti ügyet szolgálunk és egy oly korszakalkotó mű birtokába jutunk, a mely páratlanul áll az egész világirodalomban, és a melynek benső értéke megfizethetetlen.” *Székesfőhévár és Vidéke*, 1893. dec. 9., 1; *Pécsi Napló*, 1893. dec. 10., Melléklet, 2; *Bereg*, 1893. dec. 17., 1.

Gondoljuk csak meg, hogy mi ez az összeg és mi volna ennek százszorosa is ahhoz az ajándékhoz képest, a mit mi kaptunk Jókai Mórtól? Megfizetheti egy nemzet nagy férfinak csak megközelíthetőleg is azt a kincset, a melylyel ő lett gazdagabb. Azok a boldog órák, a melyek bearanyozták ifjúságunkat, a mikor Jókai Mór egy-egy könyvének olvasásába mélyedtünk el, az a sok szellemi kincs, a melyet az ő költészetének forrásából vittünk magunkkal az életbe, és mindazok az édes reminiszccenziák, a melyek lelkünkben a Jókai névvel vannak összeforrvva, megválthatók-e arannyal, megjutalmazhatók-e pénzzel, meghálálhatók-e szóval?⁵⁰

A Jókai-életmű tehát ajándékként van definiálva. Az ajándékozás, nemzetépítés, ajándék patriotizmusról írva Hites Sándor kiemeli a kölcsönösség elvének a meglétét – az ajándékozás ökonómiájában minden ajándékot viszontajándék követ, minden adományt –, azaz a nemzetnek kínált adományt is a nemzet hálijának látványos és ünnepélyes kifejezése, az ajándékozó körüli kultusz megalapozása követ.⁵¹ És az ajándék-viszontajándék folyamatos körforgása Jókai esetében is látványosan lekövethető, a fenti idézethez hasonlóan teljesen explicit módon tematizálódik a nyilvánosságban. Az életmű az író ajándéka a nemzetnek, ilyen értelemben is indokolt a nemzet viszontajándéka. Ez a viszontajándék, ez esetben a 100 000 forint, azokat az íráshoz megfelelő körülményeket biztosítja az író számára, amelyek következtében, ahogy ez már egy korábbi idézetben is megjelent, kevesebbet, de jobbat alkothat, amiből ismét csak a magyar irodalomnak van haszna. Azaz további ajándékokat ad a nemzetnek, egyfajta folyamatosan visszatérő ajándék-viszontajándék körforgásban. Tehát úgy fogalmazhatunk, hogy a nemzet önmagát is megajándékozta, illetve magát is ünnepelte, ami a jubiláris események jellegétől nem állt távol.⁵²

50 *Kolozsvár*, 1893. nov. 22., 2.

51 HITES Sándor, „*A Pandora’s Box of National Hostility? The Széchenyis and Aristocratic Donations in Nineteenth Century East-Central Europe*”, in *The Dangers of Gifts from Antiquity to the Digital Age*, eds. Alexandra URAKOVA, Tracey A. SOWERBY and Tudor SALA, 101–124 (New York: Routledge, 2022).

52 FÁBRI Anna az 1859-es Kazinczy-ünnep kapcsán hívja fel a figyelmet arra, „hogy a „»meghatottság és lelkesültség« jellemezte a rendezvényeket, s talán nem merő képzelgés azt feltételezni, hogy ezeknek az érzelmeknek a tárgya nem csupán, sőt nem is elsősorban Kazinczy vagy az irodalom, hanem a közönség önmaga volt, amely több mint tíz év után ismét mint közösségre tekinthetett önmagára. Legtöbbször valószínűleg azt a boldog tudatot ünnepelhették, hogy még (vagy éppen: újra) képesek az ünneplésre.” FÁBRI Anna, „»Sohasem volt ily compact egyetértés«. A Kazinczy-ünnep – 1859”, in *Kegyelet és irodalom. Kultusz történeti tanulmányok*, szerk. KALLA Zsuzsa, A Petőfi Irodalmi Múzeum könyvei 7, 181–188 (Budapest: Prospektus GM Nyomda, 1997), 183. A Jókai-ünnep napján a *Bereg* így fogalmaz: „Ez ünnep által a magyar nép, midőn lánnglelkü költőjét akarja megtisztelni, voltaképpen önmagát tiszteli meg mert a valódi emberi nagyságot felismerni és megbecsülni, sőt azt hozzá méltóan méltányolni is: valóban elismerésre méltó érdem”. *Bereg*, 1894. jan. 6., 1. De a díszkiadás

Ugyanakkor abban, hogy ajándékként – és például nem fizetségként – definiálódott ez a 100 000 forint, kétségkívül benne voltak a század vitái az írás munkaként és az irodalmi munka hivatásos munkatípusként való elgondolhatóságáról, és ennek nehézségeiről. Éppen ezért problémás például a *Kecskeméti Lapok* újságírójának felhívása: „ki volna az, a ki elmondhatná, hogy Jókainak nem adósa? Adósaai vagyunk: fizessünk!”⁵³ Rákai Orsolya a Marczibányi-jutalom kiosztásának kontextusa kapcsán hívja fel a figyelmet, hogy a korabeli kulturális intézményrendszerben a szellemi munka munkaként való elgondolása helyett „a »termelőtevékenység« és a viszonyok szimbolikus vonásait hangsúlyozzák, vásárlás és fizetség, azaz »értékarányos csere« helyett ajándék és viszontajándék bőkezűségéről, az »eszmei érték« pusztá jelzéséről beszélnek”.⁵⁴ Ebben a struktúrában a pénz „nem látszódnak és nem válhat árucserre jellegű kapcsolattá: a szellemi termék mindig meg kell, hogy őrizze megfizethetlenségét, (a gazdaság evilágiságához viszonyított) transzcendentalitását, értékfüggetlenségét és ezzel befolyásolhatatlanságát”.⁵⁵ És bár Rákai a század elejéről ír, ezek a viták a század közepén is végigvonultak,⁵⁶ és az intézményrendszer átalakulása ellenére láthatóan a század végén is megjelentek. *A Jókai-jubileum és a nemzeti díszkiadás történetében* olvasható Révai elbeszélése arról a találkozóról, amikor a díszkiadás tervét prezentálta Jókainak, aki nem akart beleegyezni a 100 000 forintos – itt honoráriumnak nevezett – juttatásba:

Ily nagy honorárium nem dukál, ezzel lehetetlenné van téve a kiadás, ilyen és hasonló ellenvetésekkel akart engemet megczáfolni, míg végre licitálni kezdett, lefelé. Hogy neki honoráriumképen elég 50,000 frt, de sőt 40,000 is és ha ez akadály volna a kiadásra nézve, még ennél is kevesebb, anyagi hasznot a kiadásból nem óhajt magának és megelégszik azzal, sőt annak örül csak, ha egyáltalán létrejön műveinek összkiadása és azt maga rendezheti sajtó alá.⁵⁷

Pontosan ez a feszélyezettség volt jelen az ünnepségen is. Miután csupán néhány nappal az ünnep előtt, 1894. január elsején befutott az ezredik előfizető, január

utolsó, századik, a jubileumnak és a kiadásnak történetét leíró kötete is így látja utólag: „Ünnep volt az, bankét és dinom-dánom nélkül, a szeretet és a hála ünnepe, a melyben egyforma nagy volt ünnepelő és ünnepelt.” *A Jókai-jubileum és a nemzeti díszkiadás története*, 1.

53 *Kecskeméti Lapok*, 1893. márc. 12., Melléklet, 3.

54 RÁKAI Orsolya, „A szférák zenéje és a mocskos anyagiak: Az autonóm és heteronóm hierarchia kérdései a 20. század első harmadának hazai irodalmi életében”, *Híd* 80, 6. sz. (2016): 67.

55 Uo., 68.

56 Erről I. T. SZABÓ Levente, „Az irodalmi hivatásosodás és az írói szolidaritás új formái a 19. század közepén: a Magyar Írói Segélyegylet esete”, *Irodalomtörténet* 39/89 (2008): 347–376.

57 *A Jókai-jubileum és díszkiadás története*, 12.

6-án, a Vigadóbeli díszülésen, ahol Jókai fogadta az őt köszöntő küldöttségeket, Eötvös Loránd átadta neki selyemborítékban a Fővárosi Takarékpénztár százezer forintról szóló folyószámlakivonatát – egy mellékteremben. Mind a korabeli sajtóban, mind a díszkiadás utolsó kötetében olvasható, hogy a program szerint ugyan a nyilvánosság előtt akarták ünnepélyesen átadni Jókainak a nemzet ajándékát, a költő azonban kijelentette, hogy az összeg átvétele a közönség előtt zavarba hozná. Rákai Orsolya hívja fel a figyelmet arra, hogy az általa elemzett Marczibányi-jutalom majdnem minden díjazottja „valamilyen nemes célra ajánlja fel jutalmának összegét, de ha mégis megtartja, akkor is csak a fényes megtiszteltetést, a kiválasztottságot, a díjátadás méltóságteljes körülményeit, szimbolikus ajándékvoltát hangsúlyozza. A pénzt csak a lemondás, a felajánlás oldaláról, áldozatként említik meg”.⁵⁸ És bár a díj és az ajándék más jellegű dolog, mégis párhuzamot vonhatunk, ugyanis Jókai az ünnepség alkalmából különböző alapítványoknak és egyleteknek (köztük a Petőfi és a Kisfaludy Társaságnak, az írói segélyegyletnek, a hírlapírók nyugdíjintézetének) adományozott összesen 10 000 koronát.⁵⁹

A Jókai-életmű mérhetetlen, „mesés kincs”. De ezt az ötven év alatt létrehozott szellemi terméket mégiscsak meg lehet mérni különböző módszerekkel, bizonyítja a korabeli sajtó. Leszámítva a már-már visszakereshetetlen cikkeket, Jókai a számítások szerint a jubileumig 324 kötetet adott ki, vagyis körülbelül 3500 nyomtatott ívet írt 70 816 464 betűvel. Hogy ennek roppant mértékét megpróbálják érzékeltetni, a következő számításokat végezték:

A nyomdai betüölöm súlya e számadatok szerint összesen 36 550 kilogrammot tesz ki. Egmásmellé állítva a 70 816 464 betűt 143 8/10 kilométer hosszú vonal kerül ki belőlük; oly távolság, melyet a legsebesebben rohanó expressz-vonat 2 óra 20 perc alatt fut meg, [...] ez a 143 800 méter hosszú egyenes vonal függőlegesen képzelve a 300 méteres Eiffel-torony 48-szoros magasságának felel meg.⁶⁰

Összehasonlítva a Jókai által teleírt papírokat egy másik fajta fikcióval, azokkal a papírokkal, amelyekre pénzérték volt írva, megállapították, hogy száz darab 1000 forintos bankjegy súlya alig 105 gramm, egyforintos bankjegyekben már 138 kg lenne, fém pénzben mázsaszámra rúgna, de értéke, bárhogyan számolva, alatta maradna az életmű monumentalitásának.

58 RÁKAI Orsolya, „A magyar nyelv ünnepe? Tiszteletadás a magyar literatúrának – a Marczibányi-jutalom első két kiosztása”, in KALLA, *Az irodalom ünnepei...*, 67–86, 80.

59 *Néptanítók Lapja*, 1894. jan. 10. Az szintén izgalmas aspektusa a jubileumnak, hogy számtalan, Jókai nevével fémjelzett, de legalábbis a jubileum alkalmából létrehozott jótékonyági alapról számol be a sajtó: árvák megsegítéséről, tehetséges tanulók számára alapított ösztöndíjról, irodalmi alapokról stb.

60 *Fővárosi Lapok*, 1893. máj. 2., 1030.